

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗГОДУ БОРЖНИКА НА УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ПОРУКИ

Остапенко В.І.,

аспірант кафедри цивільного права

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті розглядаються існуючі доктринальні підходи до вирішення питання участі боржника у договорі поруки, досліджуються положення чинного законодавства, а також судова практика із зазначеного питання. Звертається увага на випадки зловживань кредитором своїми правами шляхом укладення договору поруки без отримання згоди боржника. Визначені критерії, які дозволяють встановити випадки порушення прав боржників при укладенні договору поруки без отримання їх згоди.

Ключові слова: порука, зловживання правом, згода боржника, недійсність договору поруки

Остапенко В.И. / К ВОПРОСУ О СОГЛАСИИ ДОЛЖНИКА НА ЗАКЛЮЧЕНИЕ ДОГОВОРА ПОРУЧИТЕЛЬСТВА / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

В статье рассматриваются существующие доктринальные подходы к решению вопроса участия должника в договоре поручительства, анализируются положения действующего законодательства, а также судебная практика по данному вопросу. Обращается внимание на случаи злоупотребления кредитором своими правами вследствие заключения договора поручительства без получения согласия должника. Определены критерии, позволяющие установить случаи нарушения прав должников при заключении договора поручительства без получения их согласия.

Ключевые слова: поручительство, злоупотребление правом, согласие должника, недействительность договора поручительства.

Ostapenko V.I. / TO THE ISSUE OF THE DEBTOR'S CONSENT TO ENTER INTO A CONTRACT OF SURETYSHIP / Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the role of the debtor in the contract of suretyship. The author compares four doctrinal approaches to the issue of the debtor's consent to enter into a contract of suretyship.

The author also examines the provisions of the current legislation and jurisprudence on this matter. Attention is drawn to cases of abuse of the rights by the creditors, which enter into a contract of suretyship without the consent of the debtor.

There're such examples of abuse of the rights by the creditors as: conclusion of the contract of suretyship in order to change the jurisdiction of the dispute; conclusion of the contract of suretyship instead of contract of assignment of rights, etc.

The criteria that allow court to establish violations of the rights of debtors arising from the contract of suretyship without their consent are also discussed in this article. At least author comes to the conclusion, that the problem of abuse of the rights by the creditors could be decided by forming the conformed judicial practice.

Key words: suretyship, abuse of rights, consent of the debtor, the invalidity of the contract of guarantee.

Необхідність отримання згоди боржника на укладення договору поруки не є новою проблемою для цивілістичної теорії. Вона здебільшого висвітлювалась науковцями в контексті більш загального питання суб'єктного складу договору поруки. Так, саме в контексті питання, чи повинен боржник виступати стороною договору поруки найчастіше розглядалась проблема участі боржника у відносинах, що виникають з договору поруки. Це питання у всі часи викликало жваві дискусії. Аналіз наукової літератури дозволяє умовно виділити чотири основні підходи щодо участі боржника в укладенні договору поруки.

1. Відповідно до першого підходу вважається, що боржник повинен виступати стороною договору поруки поряд із поручителем і кредитором. Найбільш відомим і послідовним прибічником зазначеної позиції виступав К. Н. Анненков. Зокрема, полемізуючи з Мейєром, Победоносцевим та Нолькеном, які відстоювали протилежну точку зору, К. Н. Анненков зазначав, що для встановлення поруки видається необхідною є участь в договорі поруки не лише «вірителя» (кредитора), але й боржника, у вигляді його згоди на встановлення поруки [1, с. 257]. Більш того, К. Н. Анненков стверджував, що для встановлення поруки слід вважати необхідною участь в договорі про його встановлення не лише кредитора і поручителя, як того вимагає право римське, а також уложення італійське і саксонське, але й боржника і, крім того, участь останнього у жодному разі не побічна чи посередня, а пряма і безпосередня, як у всякому іншому договорі однією з його сторін [1, с. 258]. Варто зауважити, що важко назвати сучасних науковців, які б відстоювали окреслену К. Н. Анненковим позицію щодо необхідності укладення договору поруки за участю трьох сторін (кредитора, поручителя та боржника).

2. Друга позиція полягає в тому, що боржник не ви-

знається стороною договору поруки, проте укладення зазначеного договору вимагає попереднього отримання згоди боржника. Зазначена точка зору також не є достатньо поширеною в сучасній науковій літературі. Аргументацію вказаної позиції знаходимо у праці барона Нолькена. Зокрема, автор зазначає, що відповідно до чинного законодавства опосередкована участь боржника у встановленні відносин поруки у вигляді отримання його згоди на встановлення поруки, не тільки дозволяється, але й є необхідною. Але, водночас, дослідник відзначає, що немає необхідності вимагати позитивно вираженої згоди боржника, достатньо буде, якщо він, знаючи про забезпечення свого обов'язку порукою, не вчиняє цьому перешкод [2, с. 37].

3. Відповідно до третьої точки зору боржник не є стороною договору поруки, згода боржника на укладення договору поруки не потребується, водночас боржнику має бути повідомлено про укладення між кредитором і поручителем договору поруки. До прибічників зазначеної точки зору можна віднести сучасного дослідника О. В. Михальнюк, яка, в цілому підтримуючи позицію щодо відсутності необхідності отримання згоди боржника на укладення договору поруки між кредитором і поручителем, зауважує, що це може призвести до зловживань з боку кредитора та поручителя. Зокрема, автор наводить приклад, коли може бути штучно створена ситуація, при якій боржнику, що виконав головне зобов'язання, невідомо про обов'язок негайно повідомити про здійснене виконання так званого «поручителя», про якого йому не було відомо. Тим самим боржник залишається зобов'язаним перед поручителем, який замінює кредитора в основному зобов'язанні, а кредитор отримує задоволення своїх вимог [3, с. 141]. Вирішення окресленої проблеми автор бачить

у тому, щоб проінформувати у простій письмовій формі боржника про факт укладення договору поруки між поручителем і кредитором, поклавши на них законом відповідний обов'язок [3, с. 142].

4. І, нарешті, останній підхід, який переважає в науковій літературі, полягає в тому, що боржник не є стороною договору поруки, укладення договору поруки не залежить від волі боржника та не потребує отримання його згоди на таке укладення. Вченими, які в різні часи відстоювали зазначену позицію, є: Д. І. Мейер, К. П. Побєдоносцев, Б. М. Гонгалло, І. В. Спасібо-Фатєєва. Зокрема, Д. І. Мейєр з цього приводу зазначав, що особами, які домовляються в договорі поруки є, з одного боку, віритель за договором, виконання за яким забезпечується порукою, а з іншої – особа, яка надає поруку за боржника (або навіть кілька осіб) [4, с. 479]. Також вказував на відсутність необхідності участі боржника власною волею в установленні поруки й К. П. Побєдоносцев, аргументуючи свою позицію тим, що поручитель зобов'язується не перед боржником, а за боржника перед кредитором. Порука, на думку дослідника, є актом благоволення до боржника, безкорисливою про нього турботи, що втім не виключає можливості укладення договору між поручителем та боржником, відповідно до якого перший компенсує свій ризик грошовою виплатою чи винагородою [5, с. 288].

З розглянутих підходів на проблему участі боржника в укладенні договору поруки в сучасній теорії цивільного права домінує саме останній, відповідно до якого боржник не є стороною договору поруки, укладення договору поруки не залежить від волі боржника та не потребує отримання його згоди на таке укладення. Зазначений підхід закріплений на сьогодні і в положеннях чинного законодавства. Зокрема, ЦК не містить вимоги щодо необхідності отримання згоди боржника на укладення договору поруки і взагалі визначає договір поруки як договір, відповідно до якого поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку (тобто договір між поручителем і кредитором боржника).

Втім, не була однозначна з цього приводу судова практика. Незважаючи на те, що суди, як перших, так і касаційних інстанцій, переважно відмовляли у задоволенні позовів про визнання недійсними договорів поруки на підставі того, що вони укладені без отримання згоди боржника, непоодинокі також були випадки задоволення позовів про визнання недійсними договорів поруки з підстав відсутності згоди боржника.

Так, наприклад, рішенням Вищого господарського суду України від 20 липня 2011 року у справі № 14/22-11 було залишено без задоволення касаційну скаргу Публічного акціонерного товариства комерційного банку «ПриватБанк» (далі – Банк) на постанову Дніпровського апеляційного господарського суду від 16 травня 2011 року у справі за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Союзінвестгруп» (боржник за кредитним договором, укладеним з Банком) до Банку (кредитор) та Товариства з обмеженою відповідальністю «Українське фінансове агентство «Верус» (поручитель) про визнання недійсним договором поруки. Відповідно до зазначеного рішення Вищого господарського суду України дійшов висновку про те, що договір поруки, укладений між поручителем і Банком 02 вересня 2010 року з метою забезпечення виконання зобов'язань боржника за кредитним договором з Банком від 12 вересня 2008 року без згоди боржника, цілком правомірно визнаний недійсним на підставі п. 3 ст. 203 ЦК як такий, що суперечить нормам діючого законодавства України. Вищий господарський суд України, обґрунтовуючи свою точку зору, виходив з положень ст. 557 ЦК, відповідно до якої боржник, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, повинен негайно повідомити про це поручителя, а також з правової природи поруки, яка, на думку Вищого господарського суду полягає у поєднанні волі боржника і поручителя відповідати спільно, тому по-

рука за договором передбачає волевиявлення як боржника, так і поручителя [6].

Сьогодні в судовій практиці поставлено крапку в питанні щодо необхідності отримання згоди боржника на укладення договору поруки та наявності підстав для визнання недійсним договором поруки, укладеного без отримання згоди боржника. Зокрема, у п. 20 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають з кредитних правовідносин» від 30 березня 2012 року № 5 зроблено однозначний висновок про те, що «оскільки позичальник є не стороною договору поруки, а стороною у зобов'язанні, забезпеченому порукою, чинне законодавство України не передбачає обов'язку кредитора чи поручителя отримувати згоду позичальника на укладення договору поруки. Разом із тим це не означає, що за позовом позичальника такий договір поруки не може бути визнано недійсним, якщо буде доведено, що він зважає його права чи розширює обов'язки, зокрема, передбачає оплату послуг поручителя боржником відповідно до вимог ст. 558 ЦК, чи доведено зловмисну домовленість кредитора з поручителем тощо» [7].

Отже, відповідно до зазначеної Постанови можна зробити однозначний висновок про те, що договір поруки може бути укладено без згоди боржника і сама по собі відсутність згоди боржника на укладення договору поруки не може бути підставою для визнання зазначеного договору недійсним.

З одного боку, важко не погодитись зі справедливостю наведеного положення Постанови, оскільки, як зазначалось, чинне цивільне законодавство не містить вимоги щодо обов'язковості отримання згоди боржника для укладення договору поруки, а також не передбачає такої підстави для визнання недійсним договором поруки як неотримання згоди боржника на його укладення. Водночас, відсутність необхідності отримання згоди боржника на укладення договору поруки на практиці все частіше призводить до зловживань кредитором своїми правами.

Найяскравішими прикладами таких зловживань є:

- використання укладення договору поруки без згоди боржника як засобу для штучної зміни підсудності спору;
- використання договору поруки як засобу заміни кредитора у зобов'язанні, тобто замість договору уступки права вимоги;
- позбавлення боржника можливості виконання обов'язків, покладених на нього ч. 1 ст. 557 ЦК, а саме – щодо негайного повідомлення поручителя про здійснене виконання зобов'язання і, як наслідок, виникнення у поручителя права вимагати від боржника відшкодувати виконання, здійснене поручителем за боржника на користь кредитора.

Питання позбавлення боржника можливості повідомлення поручителя про здійснене виконання зобов'язання на користь кредитора висвітлено і на прикладі наукових робіт, і на прикладі судової практики. Водночас, більш детально слід розглянути прояви таких зловживань укладенням договору поруки без згоди боржника, як укладення зазначеного договору з метою зміни підсудності спору, а також з метою заміни кредитора у зобов'язанні.

Отже, одним із випадків зловживань кредитором своїм правом на укладення договору поруки є випадок укладення договору поруки без згоди боржника з метою штучної зміни підсудності спору. Так, відповідно до ч. 1 ст. 554 ЦК за загальним правилом у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники. Норми процесуального законодавства (а саме: ч. 3 ст. 15 Господарського процесуального кодексу України та ч. 1 ст. 113 Цивільного процесуального кодексу України) встановлюють правило, відповідно до якого справи у спо-

рах за участю кількох відповідачів розглядаються судом за місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. Штучна заміна підсудності спору відбувається шляхом укладення кредитором без згоди боржника із поручителем (який в цьому випадку, як правило, виступає пов'язаною з кредитором компанією) договору поруки із наступним пред'явленням позову за місцем знаходження поручителя.

Про актуальність проблеми використання договору поруки з метою штучної зміни підсудності свідчить не лише велика кількість судових справ про визнання недійсним договором поруки, укладеного без згоди боржника, але й законотвора діяльність. Зокрема, в жовтні 2013 року було зареєстровано два законопроекти, метою яких є унеможливлення зловживання договором поруки для створення штучних ситуацій вибору підсудності позивачем. Такими законопроектами є: проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо унеможливлення зловживання договором поруки для створення штучних ситуацій вибору підсудності)» від 31 жовтня 2013 року № 3517, а також проект Закону України «Про внесення змін до ст. 553 ЦК (щодо участі боржника у договорі поруки)» від 02 жовтня 2013 року № 3342. Якщо законопроект № 3517 направлений виключно на унеможливлення зловживання договором поруки для створення штучних ситуацій вибору підсудності кредитором, то проект закону № 3342 пропонує внесення більш кардинальних змін. Зокрема, законопроектом № 3517 пропонується внесення змін виключно до процесуального законодавства, а саме до ст. 15 Господарського процесуального кодексу України та ст. 113 Цивільного процесуального кодексу України, в частині доповнення зазначених статей нормою, яка визначає, що якщо у справі беруть участь кілька відповідачів, які є боржниками за основним та додатковим зобов'язанням (порука тощо), справа розглядається судом за місцезнаходженням того відповідача, який є боржником за основним зобов'язанням [8]. Натомість, відповідно до проекту закону № 3342 запропоновано доповнити чинну редакцію ст. 553 ЦК окремою четвертою частиною, яка встановлює обов'язкову участь боржника у договорі поруки [9].

Прикладів справ, в яких кредитор уклав договір поруки з метою штучної зміни підсудності спору, на сьогодні є досить багато. Проте, на жаль, практично всі із зазначених справ вирішуються не на користь боржника. Суди відмовляють у позовах про визнання недійсним договорів поруки, укладених без згоди боржника, аргументуючи свою позицію тим, що законодавство не вимагає отримання такої згоди як обов'язкову умову укладення договору поруки. Водночас, вважаємо, що, незважаючи на відсутність необхідності отримання згоди боржника на укладення договору поруки, зазначені договори поруки повинні бути визнані недійсними у випадках, коли про їх укладення з метою, що суперечить інтересам боржника, явно свідчать матеріали справи. Доказами того, що договір поруки укладено виключно з метою зміни підсудності спору, а не з метою забезпечення виконання зобов'язань за основним договором можуть бути наступні обставини:

1) Обмеження відповідальності за договором поруки незначною сумою.

Так, наприклад, у справі за позовом фізичної особи-підприємця (боржник) до ПАО комерційний банк «ПриватБанк» (кредитор) та ТОВ «Українське фінансове агентство «Верус» (поручитель) про визнання договору поруки недійсним було встановлено, що договір поруки між поручителем і кредитором укладено без згоди боржника, договір поруки було укладено через рік після укладення кредитного договору, відповідальність поручителя за договором поруки обмежується сумою в 200 (двісті) гривень (тоді як розмір заборгованості за кредитним договором складає 155 000 доларів США). Втім, незва-

жаючи на всі зазначені вище обставини справи, Господарський суд Дніпропетровської області постановив рішення, яким відмовив у задоволенні вимог про визнання недійсним договору поруки на підставі того, що неповідомлення боржника про укладення договору поруки не спричиняє його недійсність [10].

2) Встановлення часткової відповідальності поручителя за виконання боржником не всіх обов'язків за основним договором, а лише обов'язків певного виду (наприклад, виключно за сплату процентів чи за відшкодування збитків, чи за сплату штрафних санкцій тощо). Прикладом може слугувати справа, що розглядалася Господарським судом Дніпропетровської області за позовом ТОВ «Крим-Антарес» до ПАО комерційний банк «ПриватБанк» (кредитор) та ТОВ «Українське фінансове агентство «Верус» (поручитель) про визнання недійсним договору поруки. Відповідно до мотивувальної частини рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 07 грудня 2010 року встановлено, що договір поруки укладено між кредитором без отримання згоди боржника, договір поруки укладено через два роки після укладення кредитного договору, відповідно до умов договору поруки поручитель надав поруку виключно за сплату боржником пені за кредитним договором. Зазначеним рішенням Господарського суду Дніпропетровської області від 07 грудня 2010 року у задоволенні позовних вимог про визнання договору поруки недійсним було відмовлено, зокрема, у зв'язку із тим, що законодавство не містить вимоги щодо необхідності отримання згоди боржника на укладення договору поруки, крім того не суперечить положенням ЦК також укладення договору поруки виключно за пеню, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 553 ЦК порукою може забезпечуватись виконання зобов'язання частково [11].

3) Укладення договору поруки на певний строк, який би виключав можливість отримання задоволення за рахунок боржника внаслідок подання поручителем заяви про припинення договору поруки з підстав, передбачених ч. 4 ст. 559 ЦК. Так, наприклад, у справі за позовом ВАТ «Шепетівський цукровий комбінат» (боржник) до ТОВ «Міжнародна насіннева компанія» (кредитор) та ТОВ «Рівненський насінневий завод (Євронасіння)» (поручитель) про визнання недійсним укладеного між кредитором і поручителем без отримання згоди боржника договору поруки, позивач, як на доказ своїх вимог посилався в тому числі на те, що договір поруки було укладено на певний строк і звернення кредитора до суду з позовною заявою про стягнення з поручителя і боржника солідарно суми боргу відбулося вже після закінчення строку дії договору поруки. Зокрема, відповідно до умов договору поруки, укладеного між відповідачами, порука припиняється після закінчення двох місяців з дня настання строку виконання основного зобов'язання боржника, водночас, кредитор звернувся до суду з вимогою про стягнення заборгованості солідарно із боржника та поручителя вже після закінчення строку, на який було укладено договір поруки, що, на думку позивача, свідчить про відсутність у сторін бажання при укладенні договору поруки спрямувати його на реальне настання правових наслідків. Господарський суд Рівненської області, який розглядав зазначену справу, у своєму рішенні від 12 березня 2008 року у задоволенні позову про визнання договору поруки недійсним відмовив, обгрунтовуючи своє рішення тим, що «укладення договору поруки на конкретний визначений строк не суперечить приписам ч. 4 ст. 559 ЦК України» [12].

Другим із наведених в даній статті прикладів зловживань кредитором своїм правом при укладенні договору поруки є випадок використання договору поруки як засобу заміни кредитора у зобов'язанні, тобто замість договору уступки права вимоги.

Використання договору поруки як засобу заміни кредитора у зобов'язанні в порівнянні із використанням догово-

ру поруки з метою штучної зміни підсудності спору є не настільки поширеним способом зловживання кредитором своїми правами. Водночас, укладення договору поруки саме з метою заміни кредитора у зобов'язанні на практиці зустрічається і зумовлюється наступним. Стаття 512 ЦК встановлює підстави заміни кредитора у зобов'язанні. Кредитор у зобов'язанні відповідно до зазначеної статті може бути замінений іншою особою, в тому числі внаслідок відступлення прав вимоги (п. 1 ч. 1 ст. 512 ЦК), а також внаслідок виконання обов'язку боржника поручителем (п. 3 ч. 1 ст. 512 ЦК). Поряд із цим, за загальним правилом, встановленим в ч. 1 ст. 516 ЦК заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом. Положення договорів, як правило, передбачають заборону на здійснення відступлення права вимоги за договором без отримання згоди боржника. У зв'язку із цим недобросовісні кредитори, які хочуть відступити право вимоги за договором, але не бажають чи не можуть отримати згоду на це боржника, намагаються обійти визначену договором заборону шляхом укладення з новим кредитором не договору про уступку прав вимоги, а договору поруки. Прикладом може слугувати Постанова Верховного Суду України від 01 вересня 2009 року у справі за позовом ДП «Укнафтогазкомплект» (боржник) до ТОВ Дельта Н» (кредитор) та ТВПП «Ренд» (поручитель) про визнання недійсним договору поруки від 12 вересня 2006 року, укладеного між відповідачами. Верховний Суд України залишив в силі рішення Господарського суду міста Києва від 24 вересня 2008 року, відповідно до якого було визнано недійсним договір поруки у зв'язку із тим, що основним договором було передбачено необхідність отримання письмової згоди сторін у випадку передачі своїх прав та обов'язків другій стороні. Верховний Суд України визнав, що фактичні дії сторін за договором поруки свідчать про те, що сторони мали намір укласти правочин з відступлення права вимоги. Укладення зазначеного правочину в силу вимог ст. 516 ЦК та умов Основного договору без отримання згоди Боржника не допускається [13]. Тобто, фактично Верховний Суд України прийшов до висновку про те, що згоду Боржника на укладення договору поруки необхідно отримувати у випадку, якщо в основному договорі зазначено про неможливість здійснення уступки права вимоги без згоди боржника. Таким чином Верховний Суд України при вирішенні справи застосував широке тлумачення норм Основного договору, оскільки прирівняв заборону на уступку прав вимоги за Основним договором без згоди боржника

до заборони на заміну кредитора за Основним договором.

Втім, слід зазначити, що набагато частіше суди в розглянутих випадках відмовляють у позовах про визнання таких договорів поруки недійсними, оскільки формально зазначені договори поруки не суперечать ані положенням законодавства, ані умовам договору. Довести ж те, що договір поруки укладено без мети створення правових наслідків, зумовлених правочином, а з метою, наприклад, заміни кредитора у зобов'язанні за відсутності сталої судової практики, узагальнень та роз'яснень вищих судових інстанцій, вкрай важко. Водночас, аналіз матеріалів судової практики дозволяє зробити висновок про те, що про використання укладення договору поруки без згоди боржника для приховування укладення договору уступки права вимоги можуть свідчити: існування в договорі, в якому встановлено основне зобов'язання, заборони на укладення договору уступки прав вимоги без згоди боржника; відсутність між боржником і поручителем будь-яких відносин (корпоративних, економічних, родинних тощо), які б могли пояснити мету надання поруки; виконання поручителем обов'язку боржника за основним договором.

Таким чином, проведений аналіз норм чинного законодавства, праць науковців, а також існуючої судової практики дозволяє зробити наступні висновки.

По-перше, чинне цивільне законодавство не містить вимоги щодо обов'язковості отримання згоди боржника для укладення договору поруки.

По-друге, відсутність необхідності отримання згоди боржника на укладення договору поруки на практиці все частіше призводить до зловживань кредитором своїми правами.

І, нарешті, договори поруки, укладені без згоди боржника можуть бути визнані недійсними за умови, якщо боржник доведе, що укладений договір поруки порушує його права чи розширює обов'язки.

У зв'язку із зазначеним вважаємо за доцільне і необхідне всі наведені у даній роботі приклади зловживань кредитором своїми правами визначити на рівні узагальнень та роз'яснень вищих судових інстанцій як підставу для задоволення позову про визнання договору поруки, укладеного без відома та без згоди боржника, недійсним. Підставою визнання в цьому випадку договору поруки недійсним є його невідповідність чинному законодавству, зокрема положенням ст.13 ЦК, яка визначає межі здійснення цивільних прав і встановлює заборону на зловживання цими правами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анненков К. Система русского гражданского права / К. Анненков. – С.-Петербург : Типография М. М. Стасюкевича, 1898. – Т. III : Права обязательств. – 1898. – 477 с.
2. Нолькен А. Учение о поручительстве по римскому праву и новейшим законодательствам [Текст] / А. Нолькен. – СПб : Типография императорской академии наук, 1884. – Т. 1. – 1884. – 371 с.
3. Михальнюк О. В. Порука у цивільному праві : теорія та практика : Монографія [Текст] / О. В. Михальнюк. – К. : КНТ, 2008. – 268 с.
4. Мейер Д. И. Русское гражданское право [Текст] / Чтения Д. И. Мейера, изданные по запискам слушателей под редакцією А. Вицына. – 3-е изд. – СПб. : Издание Николая Тиблена, 1864. – 789 с.
5. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Часть третья : Договоры и обязательства [Текст] / К. П. Победоносцев. – М. : «Статут», 2003. – 622 с. (Классика российской цивилистики).
6. Рішення Вищого господарського суду України від 20 липня 2011 року у справі № 14/22-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17143937>
7. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають з кредитних правовідносин : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 року № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо унеможливлення зловживання договором поруки для створення штучних ситуацій вибору підсудності) : Проект Закону України № 3517 від 31 жовтня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakonoproekt.org.ua/viewhtml.aspx?hn=Pojasnjuvajlna_zapyska_31_10_20132
9. Про внесення змін до статті 553 Цивільного кодексу України (щодо участі боржника у договорі поруки) : Проект Закону України № 3342 від 02 жовтня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG2KU001.html
10. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 31 жовтня 2011 року у справі № 19/5005/11249/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19144920>
11. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 07 грудня 2010 року у справі № 32/318-10(22/311-10) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13968998>
12. Рішення Господарського суду Рівненської області від 12 березня 2008 року у справі № 15/28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1487786>
13. Постанова Верховного суду України від 01 вересня 2009 року у справі № 42/492-52/116 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4970781>